

1

Moses

SEPTEMBER

Je weet nooit hoe moeilijk iets gaat worden totdat het te laat is om van gedachten te veranderen. Als ik Leora nakijk, die wegrijdt op de rug van Jabils paard – haar donkere haar wappert als een vaandel achter haar aan – moet ik vechten tegen de wil om achter haar aan te gaan. Maar ik weet dat ik moet blijven, omwille van haar en omwille van de menno-nietengemeenschap.

Het is maar goed ook dat ik dat doe. Ongeveer tien minuten later stort een deel van de omheining in met een beweging zo sierlijk en onherroepelijk als een ijsklif die in de zee glijdt. Het regent hete kolen op de grond. Rook stijgt op. Ik hurk achter de steiger en maak me op om het terrein zo lang te verdedigen als ik kan, zodat de gezinnen genoeg tijd hebben om te ontsnappen in de bergen.

De eerste man stapt erdoorheen, zijn gestalte wazig in de verstikkende nevel. Ik leg mijn geweer aan en probeer de

man te zoeken in het vizier. Ik ben niet snel genoeg. Er rent nog een man naar binnen en nog een. De vierde aarzelt maar een seconde, maar die seconde kost hem zijn leven. Ik schiet nog een paar keer en dan stop ik om te herladen. Een voor een druk ik de kogels in de kamer, maar mijn vingers trillen. Ik kijk op en zie een man die een geweer op me richt. Mijn lichaam zet zich schrap voor de klap en dat is belachelijk. Voor zoiets kun je je niet schrap zetten. Ik word in mijn buik geschoten en val op mijn knieën. Als ik overeind krabbel, struikel ik tot ik weer in het zand zit. Ik ondersteun mijn bovenlichaam door mijn linkerarm schrap te zetten op de grond en mijn onderbuik te steunen met mijn rechter.

Er stroomt zoveel adrenaline door me heen dat ik geen pijn voel. Als ik neerkijk op de wond, voel ik alleen teleurstelling. Het leven van de mensen in de gemeenschap rust in mijn handen, want hun pacifistische idealen staan hen niet toe terug te vechten tegen de bende, ook niet om hun gezinnen te beschermen, en nu weet ik niet wat er van hen moet worden. Die gedachte brengt de eerste golf slopende pijn en misselijkheid met zich mee. Ik moet dankbaar zijn dat Leora weggegaan is met Jabil, want ook zonder een wapen te heffen, kan hij haar waarschijnlijk beter beschermen dan ik. Maar ik wou toch dat ik deze afgelopen zware weken over kon doen, vanaf het moment dat ik bij haar in het weiland neerstortte tot een uur geleden, toen we kusten voor de brandende omheining, de laatste verdedigingslinie van de gemeenschap, wat op de een of andere manier hielp om onze eigen afweer te versterken.

Ik hoop dat Jabil haar gelukkig maakt. Ik hoop dat hij van haar houdt zoals ik van haar gehouden zou hebben als onze wereld niet zo overhoop lag. Maar die ligt wel overhoop. Ik laat me opslorpen door de pijn. Vergetelheid is makkelijker dan werkelijkheid.

De bende gelooft dat Moses op sterven na dood is en stormt langs hem heen.

Ik heb me verstoep in de schaduwen van *Akker naar Tafel*, waar ik wachtte op de kleine kans dat Moses me nodig zou hebben. En nu is het zover. Ik bekijk hem goed en besef dat hij daar zal sterven als ik hem niet help, maar ook dat het mijn dood kan worden als ik het wel doe. Ik denk aan mijn zoon Colton, op weg de berg op, en ik besef dat het geen zin heeft om mezelf veilig voor hem te bewaren als ik mijn leven nooit inzet om iets goeds te doen. Ik adem in, buk diep en stuif langs *Akker naar Tafel*, de laan en de deken van kolen waar de nu gevallen omheining heeft gestaan. Moses ligt op de grond, de voorkant van zijn overhemd is doorweekt van het bloed. Mijn eerste gedachte is dat hij *echt* dood is, en dan zie ik beweging als zijn lichaam onwillekeurig naar adem snakt.

De bende schijnt er zo op gebrand te zijn om waardevolle spullen te vinden en om als eerste het volgende huis te verwoesten, dat ze ons niet opmerken achter hen. Ik begrijp dat ze gaan plunderen en de rest van de gemeenschap waarschijnlijk tot de grond toe zullen afbranden, en ik neem aan dat me dat iets zou moeten doen. Maar dat doet het niet. Niets kan me meer schelen, behalve Moses hier levend uithalen. Ik sleep hem aan zijn laarzen onder de steiger en druk mijn wang tegen zijn mond. Ik hoor zijn moeizame ademhaling. Hij doet zijn ogen open. Hij lijkt gedesoriënteerd, maar ik zie dat hij begrijpt wat er gaande is. Ik til Moses zo voorzichtig mogelijk op en voel achter zijn rug. Er zit een natte plek ongeveer ter grootte van mijn hand. Ik weet niet zo veel van geneeskunst als ik beweerde toen ik die diaken overhaalde om me in Mount Hebron te laten blijven, maar

ik weet *wel* dat het goed is dat de kogel er recht doorheen lijkt te zijn gegaan.

Ik trek mijn parka en mijn warme overhemd uit. Bibberend in mijn hemd stelp ik het bloed met mijn overhemd. De bende dringt op ons aan. Over luttele seconden zullen ze ons zien. Ik grijp Moses weer bij de laarzen en ik heb al mijn kracht nodig om hem naar de winkel te slepen en hem naar binnen te krijgen. Zijn hoofd stoot tegen de scheiding waar de dubbele deuren op hun plaats vallen, maar hoofdpijn vindt hij vast niet zo erg als wat de bende hem aan zal doen als ze ontdekken dat hij nog leeft nadat hij een paar van hun mannen heeft neergeschoten.

Ik neem even pauze en bekijk hijgend Moses' wond. Hij bloedt erg, maar ik heb geen keus: hij kan niet in de ingang blijven liggen. Met mijn handen onder zijn oksels sleur ik hem langs het leeggehalde koelgedeelte naar de smalle gang. Er zijn twee deuren, naast elkaar. De eerste komt uit op een gemengd toilet zonder spiegel boven de wastafel; de tweede op de technische ruimte. Die deur duw ik verder open en ik sleep Moses naar binnen. Tegen de achterste muur staat een grote verwarmingsketel. Daarachter is precies genoeg ruimte. Daar breng ik hem naartoe en loop haastig terug om te kijken of hij van geen enkele kant zichtbaar is. Er zitten stofnesten in de luchtopeningen van de verwarmingsketel en dode motten lijken stukjes glanzend papier op de vloer. Hoewel mijn ogen deze bijzonderheden registreren, zie ik eigenlijk niets. Ik laat me achter Moses glijden en houd hem vast als een uit zijn krachten gegroeid kind. Ik probeer het leven in zijn lichaam te houden, maar bloed druipt warm van mijn hand.

Het lijkt wel een uur te duren, maar ik heb geen idee hoelang het in het echt is. Mijn rugspieren trekken samen en mijn stuitje voelt gekneusd door mijn positie tussen Moses

en de muur. Hij is af en toe even bij en raakt dan weer buiten bewustzijn. Zijn ademhaling is regelmatig, maar de bloedstroom uit de schotwond ook. We moeten maken dat we hier weggelopen, maar we kunnen nergens heen. Waarom komen ze niet?

Het antwoord komt gauw genoeg, ik hoor rinkelend glas aan de voorkant van het gebouw. Met het hart in de keel stel ik me de bewegingen van de bende voor: stampend zoeken ze hun weg langs de kassa's, naar de bar, naar ons... door de gang. Voetstappen en stemmen door elkaar. Licht van een fakkel langs de kier onder de deur. Naast ons gaat de deur van de toiletten open. Ik houd Moses steviger vast, zijn lichaam hangt nu slap tegen me aan en ik hoop tegen beter weten in dat hij geen geluid zal maken.

De deur van de technische ruimte gaat open, de rubberen afsluiter schraapt langs het oneffen cement. Een fakkel werpt schaduwen langs de muur als een man binnenstapt. Ik tril als hij een oude metalen kast die bij de ingang hangt opentrekt. Hij zoekt even en ramt de kastdeuren dicht. Het licht van de fakkel wordt feller en het geluid van knetterend dennenhout sterker dan eerst. Ik durf niet eens te ademen en klem Moses stijf tegen me aan. Kennelijk overtuigd dat er niets bruikbaar voor hem is in deze ruimte, draait de man zich om en vertrekt.

Het wordt in het hele winkelgebouw stil. Langzaam probeer ik van positie te veranderen en luister. Moses beweegt. Ik houd hem nog een poosje vast en fluister dan: 'Ik denk dat ze weg zijn.' Tranen van opluchting en droefheid branden in mijn ogen. Mijn eerste woorden sinds ik mijn zoon heb weggegeven.

Moses kan niet langer staan, hij is zo zwak door het bloedverlies tijdens de vijftien kilometer lopen van de afgebrande gemeenschap naar de stad. Zijn ruggengraat is naar voren gekromd, zijn gevouwen armen steunen op zijn knieën. Ik kijk door het rechterraam van het openbare centrum naar binnen en schrik me een ongeluk. Twee donkere ogen staren me aan, de gelaatstrekken lijken verwrongen door het gebroken glas. De ogen worden tot spleetjes geknepen. Schuifelende stappen gaan vooraf aan gekletter met roterende grendels en sloten. De deur aan de rechterkant gaat open. Een door de zon verveerd gezicht kijkt om de hoek, omlijst door warrige zilvergrijze manen. Ik draai me om en wijs naar Moses, alsof *ik* degene ben die weigert te praten en niet mijn oma Papina, die zwijgen gebruikt om haar verdriet te laten blijken. Ze trekt een wenkbrauw op en wringt haar lippen, een combinatie die een breuklijn van rimpels veroorzaakt.

‘Het was donker,’ leg ik uit. ‘Moses was op het verkeerde moment op de verkeerde plaats.’

Papina wendt haar ogen van me af en kijkt naar de man in kwestie. Ze tikt met haar blote voet en dan wuift ze met een slanke arm – rinkelend van de armbanden – naar het magazijn.

Ik knik dankbaar en loop terug naar Moses. ‘Mijn oma zal naar je kijken.’

Hij reageert niet. Ik kantel voorzichtig zijn hoofd naar achteren. De huid van zijn gezicht die niet bedekt is door zijn baard is roodachtig en het zweet staat in de V-hals van zijn T-shirt. Ik hurk en sla een arm om zijn schouders om hem overeind te helpen. Hij staat zwalkend op, als een dronkaard. De reis naar Liberty heeft hem duidelijk geen goed gedaan, maar als ik hem bij *Akker naar Tafel* had achtergelaten, zou hij gestorven zijn. Hij kan nog *steeds* sterven. Maar nu hij hier is, heeft hij in elk geval een kans.

Papina staat boven aan de trap, schudt haar hoofd en daalt af als ze ziet dat Moses niet meer zelf kan lopen. Ik draai zijn lichaam om en ze probeert hem te ondersteunen door haar arm om zijn heup te slaan. Samen werken we ons de afbrokkelende trap op naar boven. Op de overloop gaat mijn oma naar binnen. Ik blijf dicht achter Moses voor het geval hij instort. Hij sleept zijn voeten over de drempel en leunt tegen de muur.

Onnodig te zeggen dat de sloten van de oude T-shirt-fabriek niemand buiten kunnen houden. Al voor de elektromagnetische puls was de fabriek een speelplaats voor tieners die ervaring wilden opdoen met kruimeldiefstal. Nu zitten vluchtelingen hier en daar verspreid op matten op de betonnen vloer – broodmager en onderling verwisselbaar in hun androgyne garderobe van vuil. Papina haalt zo'n mat, laat hem op de tegels ploffen en gebaart dat Moses erop moet gaan zitten. Hij kan haar niet zien, want zijn gezicht is opgeheven naar het plafond, de pezen in zijn hals zijn strak gespannen en glimmen. Ik stap over de mat en pak zijn elleboog. Hij schrikt op en kijkt me aan met koorts in zijn ogen. Ik pak nog een mat. Ik leg ze naast elkaar, trek mijn parka uit, leg die over het veldbed en help hem te gaan zitten.

Even blijft hij stil, dan trekt hij zijn benen op. Mijn oma komt uit de ruimte aan de rechterkant en gaat naast Moses zitten, haar rokken vegen stof op. Ze maakt zijn armen los die hij om zijn schenen heeft geslagen en drukt hem met een hand op zijn borst naar beneden tot hij op zijn rug ligt. Ze tilt zijn T-shirt op en onderzoekt de huid rondom de hechtingen die ik heb aangebracht, met naald en draad uit een goedkoop naaisetje dat ik vond onder een plank in *Akker naar Tafel*.

Het is nog geen dag geleden dat ik hem heb gehecht en nu al zie ik dat de hechtingen strak staan en pussen, dat

dunne rode zijriviertjes uitspreiden van de onregelmatige zwarte streep. Ik vraag me af of ik hem gedood heb met een infectie in mijn onhandige pogingen om hem op te lappen. Vloekend kom ik achter mijn oma vandaan en loop naar de andere kant. Ze geeft me een flacon uit een van de bodemloze zakken in haar rokken. Ik neem hem aan en wacht mijn orders af. Papina wijst naar Moses' buik en gebaart sterkedrank over de wond te gieten. Ik weet niet waarom ze het zelf niet doet, maar ik draai de schroefdop los en gehoorzaam. Moses trekt zijn adem tussen zijn tanden naar binnen en gluurt dan naar wat ik over de hechtingen giet. Hij steekt zijn hand uit naar de flacon. Ik wil hem geven, maar Papina fronst en houdt me tegen. Ze schroeft de dop op de flacon en laat hem in haar zak glijden. Kennelijk heeft haar grootmoedigheid zijn grenzen.

Moses werpt mijn oma een schuine blik toe. Ze trekt zijn shirt hoger op en betast het gebied rondom de wond. Dan doet ze het shirt naar beneden en haalt haar schouders op.

Ik leg uit: 'Het ziet ernaar uit dat de wond ontstoken is. Ik had je niet dicht moeten naaien.'

Moses probeert zich op zijn ellebogen op te heffen. Hij trekt een grimas en gaat weer liggen. Ergens in het centrum schreeuwt een vluchteling en valt dan abrupt stil, alsof een radio wordt uitgezet. We draaien ons alle drie om op het geluid. Papina staat op om te gaan kijken.

Ik keer me weer naar Moses. Ik voel me opgelaten nu we weer alleen met z'n tweeën zijn en dat is vreemd, gezien het feit dat ik – urenlang – druk op zijn kogelwond heb uitgeoefend om hem in leven te houden.

Ik vraag: 'Herinner je je iets?'

Hij slikt voordat hij iets zegt. 'Ik herinner me dat de omheining omviel en dat de bende binnenkwam.' Even zwijgt hij om zijn gedachten te verzamelen. 'En ik herinner me

dat ik neergeschoten werd, maar daarna herinner ik me niet veel. Ik heb geen idee of de gemeenschap het op tijd heeft gehaald om de berg op te komen.'

'Ze maken het vast goed.' Ik leg mijn hand op zijn arm. 'En Leora ook. Het was dapper wat je hebt gedaan, Moses.' Hij reageert niet, maar houdt alleen zijn ogen dicht, dus ik kan makkelijk zeggen: 'Ik weet hoe je je nu voelt, gescheiden van iemand van wie je houdt. Ik heb mijn zoon Colton aan Leora gegeven omdat ik weet dat hij bij haar een beter leven heeft dan hier, bij mij.'

Eindelijk doet Moses zijn ogen open en kijkt me aan, het blauw van zijn irissen zwemt van koorts of vermoeidheid. 'Ik heb nooit gezegd dat ik van haar hield.'

Ik denk bij mezelf: *Had ook niet gehoeven.*

De vluchtelingen worden 's avonds van hun voedselzoektocht op straat teruggetrokken naar het centrum, als kippen die terugkeren naar hun ren. Papina houdt haar handen op als ze langs haar heen lopen en aanvaardt de gepikte artikelen die ze waardevol genoeg acht om te betalen voor kost en inwoning: ingeblikt voedsel, sieraden, kogels, toiletartikelen. Ik schuif dichterbij Moses toe en dat is belachelijk. Hij kan me geen bescherming bieden als hij woelt in zijn slaap, met brandende wangen van koorts. Ik zou hem ijs willen voeren, maar ijs is nu zo'n onmogelijk concept dat het wel een droom lijkt.

De meeste vluchtelingen stampen naar boven, waar de ergsten van het stel verblijven. Enkele anderen blijven op de begane grond, bij Moses en mij. Ik merk dat het centrum en de bewoners nieuw voor hen zijn, want ze turen zorgelijk naar de met kaarsen verlichte hoeken van de ruimte, mis-

schien op zoek naar een herkenbaar gezicht. Zelf herken ik twee van de vijf vluchtelingen. De eerste is een vrouw van in de twintig met stroblond haar die vroeger bij de kruidenier werkte. De tweede was badmeester in het openbare zwembad van Liberty.

Ze herkennen me blijkbaar niet, hoewel de jongen – Travis, geloof ik – in hetzelfde jaar als ik van de middelbare school af is gegaan. Ondanks mijn lange donkere haar en uitgesproken Kutenai-trekken heb ik jarenlang het vermogen om in een menigte op te gaan geperfectioneerd, aangezien het veel minder pijnlijk is om een mengelmoes te worden van alles om je heen dan dat ze op je hakken omdat je opvalt.

Dan komt mijn neef Alex langs. Mijn oma omhelst hem lachend, ze doet geen poging om te verbergen dat hij haar lievelingskleinkind is, zoals oom Mike Papina's lievelingszoon is. Ik sta op. Alex kijkt naar me als ik met grote stappen naar hem toe loop.

‘Hoi, hoi, Sal,’ zegt hij zangerig. ‘Waar heb jij gezeten?’

‘Gaat je niks aan.’ Mijn toon is vlak. Ik houd helemaal niet van Alex’ opgeblazen vertoon van charme en genegenheid, vooral omdat ik weet dat hij net zo veel – of net zo weinig – om mij geeft als ik om hem.

‘Ah.’ Hij trekt zijn wenkbrauwen op. ‘Maar binnenkort gaat het me alles aan.’

‘Waar heb je het over?’

Alex en ik gaan aan de kant als meer vluchtelingen binnenstromen.

‘Pa heeft een baan voor me,’ zegt hij.

‘O, ja?’ Ik kan geen enthousiasme voorwenden.

‘Ja, de regering neemt een paar mensen in dienst om een officiële telling te doen van de mensen die overgebleven zijn.’

Ik rol met mijn ogen. ‘Er *is* geen regering.’

‘Dat denk jij.’

Mijn neef heeft sterk de behoefte om mij een stap voor te blijven, dus ik neem ieder woord dat uit zijn mond komt met een korreltje zout. ‘Bewijs het maar.’

Alex steekt zijn hand in de achterzak van zijn spijkerbroek en haalt een versleten leren portefeuille tevoorschijn. Uit het creditcardvak pulkt hij een identiteitskaart die hij aan me geeft. De kaart is gelamineerd, net als een vergunning, alleen zijn de cijfers en woorden allemaal met de hand uitgeschreven. Zelfs zijn foto – die griezelig goed lijkt – is maar een tekening. Ik kijk naar hem op en erger me aan zijn zelfvoldane blik.

‘Nou, en?’ zeg ik. ‘Je kunt wel betaald hebben om dit te laten maken.’

‘Maar dat is niet zo,’ snauwt hij. ‘Ik krijg een uniform, een wapen en alles. Ik krijg zelfs een percentage uitbetaald voor iedere persoon die ik aanbreng.’

‘Waar gaan ze je in uitbetalen?’ sneer ik. ‘Dollars?’

Alex’ donkere ogen schieten vuur. ‘Ik zou maar eens een beetje respect tonen.’

‘Want anders neem je me mee in je “officiële telling”?’

‘Je hebt *geen* idee waar dit allemaal om gaat, hè?’

Ik sla mijn armen over elkaar. ‘Duidelijk niet.’

Alex buigt zich dicht naar me toe. Hij ruikt uit zijn mond naar sigaretten van de zwarte markt. ‘Ze doen die telling om te kunnen bepalen waar de kampen geplaatst moeten worden.’

‘Welke kampen?’

Mijn neef glimlacht, tevredengesteld nu ik belangstelling toon. ‘Werkkampen.’ Hij zwijgt even voor het effect. ‘Ze gaan vluchtelingen inzetten om land te ruimen, te ploegen en te beplanten, in ruil voor een deel van het voedsel dat ze verbouwen. En ze zullen het doen ook, aangezien iedereen die overgebleven is zal verhongeren.’

‘Ik geloof je nog steeds niet. Het kan nooit dat een regering georganiseerd genoeg is om zoiets op te zetten. Anders hadden ze het al lang gedaan.’

Alex haalt zijn schouders op en stopt zijn identiteitskaart weer in zijn portefeuille. ‘Je komt er vanzelf wel achter.’

De lange man van middelbare leeftijd bukt onder de deuropening door. Hij kijkt niet rond in het met kaarsen verlichte centrum zoals de anderen, hij sloft slechts door de ruimte met zijn rug gebogen, alsof het plafond net zo laag is als de deur. Als hij op mijn oma afkomt, knikt ze en neemt de zilverstukken aan die hij haar toesteekt. Ik verafschuw haar – genezeres, gifmengster, dievegge – op dat moment bijna net zo erg als ik de man verafschuw: Leora’s vader Luke, die net zo schaamteloos en gewetenloos is als zij. Luke heeft niets te maken op deze plek, waar niets goeds plaatsvindt. Zeker niet nu zijn verweesde gezin – en mijn zoon – in de bergen in leven probeert te blijven.

Voor de tweede keer op één avond sta ik op van mijn veldbed naast Moses, waar mijn parka bevekt met zijn bloed me als hoofdkussen dient. Luke keert zich naar me toe als ik dichterbij kom. Hij kijkt geschrokken, zijn ogen worden groot als ik hem onderzoekend aankijk om te zien of er nog leven in zijn ogen is of dat de verslaving dat heeft uitgedoofd, zoals bij mijn vader.

‘Ik ben Sal,’ zeg ik. ‘Ik heb je een paar keer gezien toen je voor mijn oom werkte.’

Hij knikt op zijn hoede, alsof hij probeert te voorzien wat ik wil.

‘Ik ken je familie,’ vervolg ik. ‘Ze hebben me opgenomen.’

Luke kijkt naar mijn oma, die naar haar kamer is gegaan

om zijn munten weg te leggen. Hij stopt zijn vuist in zijn zak om zijn trillende hand te verbergen. ‘Hoe gaat het met ze?’ zegt hij.

Ik trek een wenkbrauw op. ‘Dat wilde ik net aan jou vragen.’

‘Hoor es.’ Hij spreidt zijn handen. ‘Leora heeft gezegd dat ik niet thuis mag komen voordat ik beter ben.’

‘Ik denk niet dat je hier veel kans maakt om beter te worden.’

‘Ik ben hier omdat ik iets heb voor je oom.’

‘Wat dan?’

‘Mezelf.’ Hij zucht. ‘Ik dacht, als ik mezelf aangeef, laten ze mijn gezin met rust.’

‘Dus je wordt weer drugskoerier?’

‘Alleen maar totdat ik mijn schuld kan afbetalen.’

‘En als je weer verslaafd wordt? Je weet dat je er niet mee om kunt gaan.’

Hij haalt zijn schouders op. ‘Ik heb geen andere opties. Ik moet het risico nemen.’

Ik heb ook geen andere opties voor hem, dus ik ga in de hoek op mijn veldbed liggen. Moses mompelt in zijn slaap. Schimmel staat dik op de gepleisterde muren. Een spreekwiel schiet in en uit de gaten van het krakkemikkige latwerk van het plafond, op zoek naar een opening, alleen om tegen een andere muur te vliegen. Ik probeer geen acht te slaan op de vogel, die me iets te veel aan mezelf doet denken. In plaats daarvan concentreer ik me op de wisselende mengeling van schaduw en licht, terwijl boven de vluchtelingen zich installeren.

Ik lig op mijn rug en probeer me Colton voor te stellen, met rode wangen door de warmte van het vuur waar hij voor mijn geestesoog naast slaapt, want het is makkelijker voor me om op een droge, warme plek te zijn als hij ook

droog en warm is. Ik stel me Leora voor, zachtjes zingend op de achtergrond. Vast en zeker zo'n onsamenhangende gemeenschapshymne.

En vooral probeer ik me niet schuldig te voelen. Ik weet weliswaar dat Colton vast wel naast een vuur slaapt, maar hij heeft zeker geen dak boven zijn hoofd, als de gemeenschap al volgens plan de bergen heeft gehaald. Maar ik moest hem laten gaan wilde hij het overleven, en voor het eerst begrijp ik dat mijn moeder mij en mijn vader misschien niet in die flat heeft achtergelaten omdat ze ons niet wilde. Misschien heeft ze ons verlaten omdat ze – net als Luke, net als ik – ook dacht dat ze geen keus had.